

Међународна свеправославна конференција: „Гуризам у деструктивним култовима и другде: лични – духовни – друштвени проблеми и њихово лечење“

Когнитивне особености младих као предиспозиција за психоманипулацију

Сепарат рада – саопштење на скупу

проф. др Јован Мирић

психолог, докторанд Слободан Спасић

Иако постоје индивидуалне разлике особа у погодности за психоманипулацију, постоје и оне које су узрасно одређене: узрасти се разликују по томе што је један више него други погодан за манипулативно деловање појединаца и организација сектног карактера. Треба рећи да је адолесцентни узраст изразито погодан за психоманипулацију разне врсте. Међутим, када психолози говоре о предиспозицијама овог узрасног периода, они најчешће указују на динамска и емоционална својства личности, а много ређе на когнитивна. Когнитивне предиспозиције најчешће остају неосветљене.

Ми овде, међутим, указујемо да когнитивне, односно интелектуалне особености младих такође представљају предиспозицију која тај узраст чини најпогоднијим за психоманипулације. Наравно, те особености су резултат интелектуалног развоја, па их је онда најбоље осветлити у склопу одређене развојно-психолошке теорије. У овом случају реч је о теорији швајцарског психолога Жана Пијажеа.

Ова теорија разликује неколико ступњева кроз које пролази интелектуални развој:

- Сензомоторни ступањ – од рођења до 1,5-2 године.
- Преоперациони ступањ – од 1,5-2 до 6/7 година.
- Конкретно-операциони ступањ – од 6/7 до 11/12 година.
- Формално-операциони ступањ – од 11/12 година па даље.

Као што видимо из ове периодизације развојних ступњева, главна когнитивна новина која доспева у адолесценцији зове се формално-операционално мишљење, а прате је још две важне особености: егоцентризам и уклапање у свет одраслих. Све су оне важне у нашем опису предиспозиције за психоманипулацију, па ћемо их размотрити једну по једну, иако су међусобно повезане.

Најпре ћемо ближе погледати формално-операционо мишљење.

Главна особеност тога мишљења означена је већ његовим називом: то је формално мишљење. Управо та особеност истиче и кључну разлику између њега и мишљења на претходном, конкретно-операционом ступњу. Наиме, Ф-О мишљење није ограничено садржајем, садржај не представља ограничење систематском одвијању тога мишљења као конкретно-операционог. Узмимо један пример. Питамо дете да ли је *исправно* следеће закључивање:

- Све рибе живе у води.
- Мајмуни су рибе.
- (Дакле) Мајмуни живе у води.

Дете на К-О ступњу одговориће одречно, док ће младић или девојка на Ф-О ступњу одговорити потврдно. Зашто? Мишљење првог детета је везано за садржај толико да не може да га се ослободи. У овом случају оно је везано за *истиносну вредност* суда у закључку: то дете зна да мајмуни не живе у води, па за њега то закључивање не може бити исправно; суд у закључку је нетачан, па не може бити исправно закључен. Са друге стране, млад човек на Ф-О ступњу може да се одвеже од садржаја и да посматра само односе међу исказима (логика пропозиција). Друкчије речено, он прави разлику између исправности закључивања и истиносне вредности судова, може да се руководи само исправношћу закључивања без обзира да ли су судови тачни или нетачни. Млађе дете то може само када су судови тачни. Оно је "урођено" у свет где је све тачно или нетачно и из тога не може да изађе.

Независност од садржаја о коме се мисли омогућава адолесценту да се бави чистим пропозицијама, што значи да може систематски да развија цело поље могућности (напр. комбинаторика), да мисли хипотетички-дедуктивно (ако-онда) итд. У хипотетичко-дедуктивном мишљењу њему није важно да ли је суд у "ако" тачан или није тачан.

За нас је овде важно да истакнемо још једну страну ове новостечене интелектуалне способности, а то је упуштање у развијање система идеја, односно у грађење теорија у најширем смислу. Управо стога што може да барата односима међу исказима (пропозицијама), адолесцент сада и сам развија теорије у различитим областима (најчешће неоригиналне), као што су научне теорије, филозофски системи, идеологије, религијска учења. Системи идеја су за њега веома привлачни, било да их сам гради или их усваја од других. На вредносном плану појављује се изградња лествица вредности (надређене и подређене, врховне или највише вредности), а на социјалном плану свему томе одговара способност младог човека да се издигне изнад интериндивидуалних односа и да мисли о друштву у целини. Одмах је јасно да све ово

адолесцента чини веома пријемчивим и за оне системе идеја које садрже учења разних организација сектног карактера.

Адолесцент више није дете, а још није ни одрастао. Међутим, на "дневном реду" тога узраста стоји отворено питање уклапања у свет одраслих и налажење свог места у њему, па млад човек размишља о томе. За њега, пак, постојећи свет одраслих (са својим системом улога и занимања, са системом институција, правила и поретком вредности) није нешто што он види као једино исправно (пошто он може, као што смо малопре видели, да замишља и друкчије). Критички однос према томе свету, који је донедавно био једини ауторитет, свакако је појачан, у мањој или већој мери, и ванинтелектуалним чиниоцима који долазе из динамског дела личности, али здружен са доступношћу система идеја, води до развијања реформаторских идеја и склоности. Иза те склоности реформским идејама стоји нови однос између стварног и могућег, однос који буја у овом периоду живота.

За дете К-О периода могуће је само нешто унутар стварно постојећег (могуће је добити петицу у школи, победити супарнички тим великим резултатом и сл.). За адолесцента категорија могућег је обухватнија од стварног: стварно је само подскуп унутар могућег. (Између осталог, овакав однос између стварног и могућег лежи у основи схватања вероватноће.) Пошто у мишљењу може да сагледа оно што је стварно као један подскуп (остварен) могућег, адолесцент може да развија реформаторске идеје. Међутим, његова склоност ка реформи не иде за тим да створи нешто ново и друкчије поред стварног, засебно, него иде за тим да промени то стварно, да га трансформише у нешто што још није постојало. Можемо то да прикажемо, ради веће јасноће, на следећој слици.

Овде видимо најшири круг који представља могуће (обележен са М) и један мали круг који представља стварно (обележен са С). Као што рекох, адолесцент није усмерен да поред тога стварног створи још једно, ново стварно (НС) које би одговарало његовим идејама и вредностима које дели са себи сличним особама. Мора се признати, ипак, да су и такви облици постојали у скорашњој историји (рецимо у виду комуна које су стварали припадници тзв. поп-културе). Али то су пре изузеци него правило.

Дакле, реформаторски се окрећући ка свету одраслих у различитим областима (почев од породице па преко школе до вере, традиције и друштва у целини), адолесцент хоће да то замишљено ново постави уместо постојећег стварног, а не поред њега као засебно, само за себе и оне који то исто слободно изаберу. Наравно, лако је видети да и ова склоност чини младог човека лаком метом за идеје сектног карактера, које такође иду за тиме да се стварно и традиционално (институције, идеологије, религије) замене новим.

Реформаторска склоност адолесцента појачана је и увидом у недостатке и несавршености у постојећем, у свим оним областима које су поменуте. Штавише, ризици у виду изложености психоманипулацији долазе и отуда што у системима идеја, осим у научним теоријама, нема неких чврстих и јасних, поготово лако доступних, критеријума валидности. Пред том несигурношћу адолесцент се оријентише ка оним системима идеја који носе епитете попут НАЈ, ПРАВО, АПСОЛУТНО и сл. То некада можемо запазити и у сасвим обичниме пројектима. Тако су, рецимо, ученици једне средње школе усмереног образовања својевремено покренули ђачке новине којима су дали назив "Прави смер". Наставници су покушали да их одговоре од тако јаког назива, предлажући им "Наш смер", не схватајући њихову потребу да редукују несигурност око избора животног занимања помоћу назива "прави". И на овом месту лако је разумети успешност манипулације системима идеја упакованим у ознаке "Право", "Нај" или "Апсолутно". (Данас у обичним разговорима младих видимо трагове ове склоности у честом коришћењу придева "апсолутно", "дефинитивно" и сл.

Треба указати на још једно важно својство формално-операционог интелектуалног функционисања које представља добру подлогу за психоманипулативно деловање. Реч је о егоцентризму. Овај појам треба разликовати од егоцентричности, тј. од црте личности која се огледа у претераној усредсређености на себе. Појам егоцентризма је примарно когнитивни феномен који означава неразликовање субјективних од објективних аспеката стварности, односно – а то је у овом узрасту и најважније – неразликовање сопствених интелектуалних преокупација од преокупација других људи. Егоцентризам тако дефинисан има неколико видова испољавања на формално-операционом ступњу.

Прво, када се носи идејама о реформисању друштва, адолесцент не води рачуна о томе да ли други људи желе или не желе да буду реформисани. У случају када његове реформске идеје поприме облик политичког програма и политичку снагу за њихово спровођење (као у виду комунистичке партије), адолесцент онда може да иде не само дотле да и сам врши манипулацију, него и дотле да употребљава силу. Појаве сличне овима познаје свако ко је мало боље упознат са функционисањем организација сектног карактера (насиље је усмерено највише према отпадницима).

Други вид егоцентризма на овом узрасту огледа се у заокупљености личном судбином, која се види по правилу осветљена бојама изузетности. То некада иде и до месијанских личних надања. Месијанско поправљање и спасавање света може да се усмери у изградњу спасоносне теорије (која све објашњава, која пружа решења за све проблеме), друштвених пројеката или религијских идеја. А довољно је да младом човеку неко (појединац или припадници

организације сектног карактера) понуди или обећа такву теорију и такву улогу (улогу изузетног или изабраног) – и ето лепка коме је тешко одолети.

Најзад, уместо пред стварним друштвом које може да буде и критички настројено, адолесцент далеко чешће излаже своје идеје пред замишљеном публиком. Таква публика се лакше може заменити друштвом унутар сектне организације (јер услед моноидејности нема критике) него са идејно хетерогеном групом вршњака.